Мені було тоді літ... Але що там літ!

Це було в ту добу, коли в грудях так співу багато, що хочеться сліз.

Це було в ту добу, коли небо здається таким низьким та досяжним. Прихилить вам його? Можна! Ось тільки управитесь з тою та тою справою і вмент вам буде небо з зорями, з місяцем, сонцем, з чим хочете.

Може дракона якогось убити? Дракона з вогневою пащою і сотнями лап? Давайте його сюди! Де той дракон?

Ах, це ж була якраз та пора, коли аж кишить навкруги всякими драконами, коли так легко, так охоче йдеться на бій з ними.

Отож і було це тоді, коли я йшов убивати величезного дракона. Він сидів у мене в душі. Старий був уже, з древніми, волохатими лапами, які страшенно важко було оддирати від серця. Так важко, що Іра все частіш та частіш стала поглядати на мене й посміхатись.

— Слухайте! — сказала навіть раз,— вам це, видно, дуже тяжко... Лишіть... Хтось інший візьметься... А то ще провалите всю справу...

Всяко можна сказати ці слова. Але коли трошки приплющити очі, скривити губи в зневажливу посмішку й недбало одвернутись, то приємно від них, у всякому разі,

бути не може.

Та ще коли ці очі з довгими й пухкими, як тирса, віями, коли губи можуть іноді так ласкаво й злегка соромливо усміхнутись, коли ці очі й губи сняться тобі щоночі... Е! чортової душі драконе, давайте його сюди! Давайте сотні, тисячі драконів, хай тільки не кривляться так губи.

І коли на останній "виконавчій" збірці голова збірки запитав:

— Хто на цей пункт? — а Іра одвернулась і пильно стала роздивлятись олеографії на стінах, я прокашлявсь, швидко сказав: — Я!

Я хотів це сказати якомога байдуже і разом з тим твердо, але не встиг викашлятись і вийшло так, ніби мене несподівано хтось спихнув у яму, а я й скрикнув.

Але ніхто не виявив ніякої особливої уваги на мою відповідь, немов це сама звичайна, світова річ, що коли треба підпалити у батьків економію, то за це береться їхній син.

Навпаки, обличчя стали ще більш заклопотаними й серйозно-діловитими. Навіть Іра не глянула на мене, тільки одійшла від стіни, сіла на канапі і стала серйозно та строго дивитись на голову зборів.

Отже "пункти" всі роздані.

План наш простий і легкий: ми випускаємо прокламацію і від імени организації "Червоного Півня" оголошуємо, що поки не будуть виконані всі пункти нашої програми (тут же й пункти всі), то вся панська Україна палатиме од краю до краю. Пани, розуміється, учинять страшенний ґвалт, наляжуть на уряд, уряд же, безперечно, страшно перелякається і зразу ж піде на уступки.

План, безумовно, сміливий, але простий і певний. І треба було бути "вкрай заїденими опортунізмом", щоб не пристати до нього. Іра так і сказала другій половині нашої організації, яка не погодилась з нами. А не погодившись, розуміється, одкололась од нас.

Ну, це, само собою, не могло спинити нашу половину. Тим паче, що ми мали в руках такі чудові "пункти"! От тільки з економією мого батька

виходило трохи складніше. Річ в тім, що він держав цілу зграю черкесів, які день і ніч їздили круг маєтку і всі. як один, мали гвинтовки й на гаї.

Певно, що при таких умовах туди треба було послати чоловіка, який би міг добре розібратись і справитись з цими обставинами.

Звичайно, що таким чоловіком був я. Так, це був я. Але в мені сидів дракон. В мені сиділо гибель драконів. Я, наприклад, любив мою мамуню. Вона була буржуйка, вважала, що селяни за те бідні, що багато грішать, але я любив її. Це був дракон — я знав, і його треба було вбити без вагання, але коли мамуня приїжджала в город, я навіть пропускав збори "Червоного Півня" й бігав їй в аптеку, в крамниці, до кузин.

І мамуня так лякалась усього. А коли лякалась, то серце їй так билось, що очі ставали великими-великими, напружено болючими, й сама вся робилась такою безпомічною. І завжди тихо й ніби злякано прислухаючись до чогось, говорила:

— Це пройде... Це пройде... Але я сказав рішуче моє "я".

І темним вечером одним, в призначений час, переодягнений у драну свиту, стару шапку й руді, величезні чоботи, що совгались мені на ногах, я тихо постукав у віконце до Іри.

Вуличка вже заплющила свої віконниці і, загорнувшись в палісаднички, тихо дрімала.

З-за акацій батюшчиного садка обережно одним оком визирав червоний місяць, такий червоний, ніби він страшенно пнувся, здержував сміх, підглядаючи, й того почервонів увесь.

Рипнули двері ґанку. Рипнули подзьобані жовтенькі східці, на яких в пекучий день виступає смола жовтими сльозами.

Зсередини вікна завішані були плахтами та великими хустками. А на столику в кутку у зеленім абажурі, як в китайському брилі, горіла лямпа. І Іра від пояса до землі була освітлена, а лице й груди в затінку. Але сердитий вихор з боку лоба все ж видно було. Він так само буйно й нетерпляче стримів догори, ніби сердився, що не пускають його кудись, куди він тягнеться з малих літ. У Іри

все ніби стриміло кудись: і лямпа з гострим абажуром, і висока купка подушок, і тонкий гнучкий її стан, і кров її, що завжди заливала спочатку смугляні щоки, а потім гналась хвилею угору, в лоб і в вуха.

— Ви готові, значить? — суворо озирнула з ніг до голови мене.

Була чого незадоволена, ще більш поривчаста й лаконічна.

Я недбало і з сухо-діловитим виглядом усівся на стільці під патретом Богдана Хмельницького й почав говорити.

Отже, значить, вона завтра вранці виїжджає до наших в економію. Вона чула, що Галя заслабла трохи і, як ніжна подруга постановила провідати її. Там вона не спить. Рішуче, ані-ні... Пильно слідкує. Як тільки з'являється вогонь, вона вмент всіх будить і всі тікають, куди придумають уже собі там.

Що?... Про це вже говорили?... Нічого... Як от кажуть: "сім раз одміряй"... Принцип дурний, власне кажучи, а іноді... Ні, неважко!

Отже, як все щасливо обійдеться з ними, вона сідає на коня... Ні, це справді незручно...

Ну-да, прийде прямо пішки до того ліска, де вони колись агітували вдвох Омелька Задрипаного... Пам'ятає? Він ще з-під лоба неймовірно поглядав на неї... Так от туди...

Там він ждатиме... Коли все добре, він зараз же іде назад.

Вона, звичайно, розуміє, що йому рішуче не ходить тут про всякі там родинні сентименти, але... Йому цілком байдуже, як там справиться з своєю бідою якась панота, хоч би це його власна родина була, але він гадає, що це необхідно для самого діла. Взагалі він дуже просив би, щоб не думали, що якісь родинні мотиви можуть спинити його в тому великому... Він, звичайно, звик до сімї, але... І йому тяжко...

— Вам треба вуса наставні почепити! — сердито перебила мене Іра.— Неодмінно. У вас е такі вуса?

— Ні, нема!

— Глупо. Надзвичайно глубо. У вас надзвичайно Ідіотські вуса. Ви це знаєте? Вони у вас з ніздрів ростуть... От так...

Вона приклала два пальці до ніздрів і провела вниз. (У мене, справді-таки, були ідіотські вуса).

— А посередині нічого... Лисина якась... Глупо... Дійсно, посередині була таки лисина.

— Тип українських вусів... — нетвердо сказав я.

— Що? — із здивованою зневагою зиркнула на мене.

— А, ну да... Українські вуса, звичайно, так ростуть... Спочатку на кінцях, а потім посередині. Коли посередині заросте, то на кінцях вони будуть вже довгі...

— Ну? — чудно й строго дивилась мені в лице.

— Що "ну"?

— Ну, так що ж з того?

— Та те, що в мене, значить, будуть гарні вуса... Це нічого, що тепер такі. Це певний знак: як на кінцях раніше починають рости, значить будуть довгі... Та розуміється! Інакше, ви подумайте самі, як би могли бути...

— Значить, у вас чудові вуса?

— Я цього не кажу, але...

— Фу! Які ви дурниці мелете! — раптом сердито встала.— Ну, при чому тут ваші вуса? "Українські вуса"... Перш усього, ви — шовініст. А потім... Фу, який ви!... Ні, вам рішуче не можна йти на це! Ну, куди ви підете такий? "Вуса"... Господи!

Круто одвернулась і поривчасто одійшла до вікна. Поправила хустку.

— Знаєте що? — вмить повернулась до мене й пильно озирігула з ніг до голови.

Ех! Очі в неї були! Великі, тонко зрізані з кінців, темно-сині, як вечірнє небо коло хмари; губи строгі, також зрізані з кінців в тонкі рисочки. Там в кінцях, буває, дрібно-дрібно дрижачи, непокірливо розгоряється таки дзвінкий, дитячий сміх.

— Ви зараз... Прошу слухати уважно! Ви зараз скинете з себе всю цю єрунду... Чуєте? Роздягнетесь собі вдома й ляжете спати. А завтра заявите, що не можете. От і все.

Серце холодно занило. Наче взяли та накрили його мокрою ганчіркою, а накривши, ще й притиснули.

Мовчки підвівсь я, надів свою шапку і сказав, тихо-тихо сказав:

— До побачення...

Прудко глянула, поривчасто підійшла до мене, здерла з глови мою шапку й шпурнула її на своє ліжко. (Шапка впала якраз під подушки. Люба моя шапчинка! — я довго потім губами шукав, яким саме боком вона притулилась до подушок).

— Сядьте! Зараз мені сядьте! На цей стілець!... І слухайте... Слухайте: як тільки ви мені чогось злякаєтесь... чуєте?... як тільки не осилите своїх... своїх... забобонів, краще не появляйтесь тоді мені... Ух, лучче не показуйтесь на очі!... Я говорю це цілком рішуче. І годі!... Прошу такими жалібними очима не дивитись... От. А теперь ось... ось вам ваша дурна шапка і йдіть. Ідіть моментально. Все... Ну? Ще, може, схочете прощатись? Заплакати може? Фу, який ви!...

— Дайте мені вашу руку... — прошепотів я. Чогось мені голосу бракувало, сам не знаю чому.

— То ще для чого?

— Так...

— Обійдеться без рук... Значить, завтра або післязавтра вночі. У ліску... Ідіть.

— На одну хвилиночку руку...

— Я вам кажу, йдіть. Чуєте?

Пішов, чи то пак: переставив одну ногу, потім другу, помалу, з усиллям повернув ручку дверей, ніби на ній висів цілий світ і переправив ногу за поріг.

— Чекайте!

Вмент причинив двері й озирнувся.

— Ви, той... Ну, чого так дивитесь? Глупо... Ви взяли револьвер?

— Взяв...

— Ну й добре. Ідіть. Ну, чого? Фу, терпіть не можу, коли так дивитесь. Наче три зуби разом болять...

Низько похилив голову й посунув знову ноги.

В сінях теплий дух васильків і трави. Десь мабуть, вінок на стіні висить із васильків.

Ще одні двері, надвір.

— Чекайте, ви не одчините... Тут треба знати. Ну, прошу-прошу... Ну? Не смійте... От. Ідіть.

Нічка тепло та м'яко війнула в лице.

Зачинилися двері. Потім раптом швидко заклацала защіпка і двері знову наполовину одчинились. Серце замерло з чеканням.

— Слухайте... Я забула... Скільки верст туди?

— Тридцять.

— Тридцять? Умгу... Як прийду в лісок, дам руку. Чуєте? Як тільки ж прийду!... А тепер забирайтесь... Ідіть!

І двері швидко зачинились, заторохтіла защіпка, затупали і стихли ступні.

Ззаду тихо підбіг вітерець, наче десь піджидав, щоб зостався я сам, і щось тихо, лукаво шепнув. Що він, любий, шепнув, що забилось так мені серце? Щось хвилююче, бадьоре, щось таке шепнув мені, що я враз насунув шапку, загорнувсь у свиту й рішуче-радісно пішов од ґанку.

Пройшов вуличку і другу, минув річку, вийшов в степ. Тихо спала річка і крізь сон щось тихо шепотіла осоці. Вулички дрімали, тільки де-не-де з якихсь віконниці, пробивались смужки світла, мов лукавий з сміхом погляд із приплющених очей.

Спав і степ.

Позад мене стояв місяць. І не був уже червоний, перестав сміятись, тільки ніби був здивований увесь. Ніби вибрався на небо, глянув степом і аж ахнув: ти диви, мовляв, які простори! і не ждав! І благодушно-радісно сміється, і морга серйозно журним зорям, хмаркам легкодухим, гаям сумовитим та могилам старим і поважним. Всім моргає і сміється. Любий дідуганчик!

— Гей, зійди, зійди, ясний місяцю,

Як млиновеє; коло,—

Ой, вийди, вийди, серце-дівчино...

Тш! Неконспіративно!...

Натовкмачив шапку геть на лоба, підтягнув за вушко чобіт і рішуче-діловито заступав, поперед мене, трошки збоку, ніби скоса та цікаво зазираючи в лице, бігла довга тінь.

На шляху ні душі не було. Геть далеко срібною смугою підгортався під темне небо край землі. І могили з одним темним боком щось таємне сторожили і мовчали.

Степ дрімав.

Та думки мої не дрімали. Хоч рішуче ступав я. хоч не озирався ні разу, а вони все линули назад.

— Ой, вийди, вийди, серце-дівчино, поговоримо з тобою...

І хоч дівчини не було, а серце говорило. Говорило, посміхалось і раптом... холонуло, стискувалось і нило-нило.

Аж зупинявся я. То плакав, забитий в глиб душі мій дракон, то плакав дурний, темний дракон, піднімаючи голову; плакав старий, і сльози його холодними струмочками котились по серцю, а серце того і стискувалось і нило.

І не знали того ані степ, ні могила.

Не знали й ріденькі, не звезені кіпки селянські. Малюсенькі, несмілі, до землі припалі, як хазяїни їхні, сумно стояли й не знали, куди і чого я йшов, чого плакав дракон.

Часом з них здіймались волохаті ночні птиці і, кругле, поважно махаючи крилами, мовчки летіли в сріблясту млу й зникали.

Десь збоку, внизу, диркав деркач. Одноманітно, помірно, немов завзято сидів собі там і пиляв якусь товстелезну дошку. Часом робив павзу, наче брав у рот цигарку, і знов за своє: дир-дир!

Там болото. Там колись зимою в фугу ми б;гудили. Мамуня хрестила мене, а мені так страшенно спати хотілось. Юхим все кудись одходив од коней, і тоді сніжинки, користуючись цим, похапцем лягали на його темне серед усього білого сидіння. І так славно, трошки страшно все гуділо круг нас. А як знову сідав він, як зачинали сани хилитись, мені ставало млосно.

З мамою припадок станеться неодмінно. Вона так боїться пожежі, до місячного жаху, більше фуги... Ех!!

— Но ми по...

Ша! не треба.

Дорога збігала в маленький ярок. Один бік його, де йшов я, був темний, а другий блідий від місяця. Внизу, на дні його, щось темніло й гомоніло ніби.

Спустившись зовсім, я дійсно помітив три фігури біля "кринички розмов". Це була наша криничка, де ми спинялись перед городом, їду пі з канікул, де напувались коні, де мамуня з заплаканими очима обсмикувала мене й Ганю і казала нам всякі благання-поради. Потім пізніше ми з Галею самі вже сідали там і розмовляли...

І Галя перелякається... Якби вона знала, що це я... Е, що там!...

— Доброго здоров'я! — напнувши горло, солідним баском промовив я до фігур і потягнув навіть за шапку, як робить це Мусій Передеря з Заднього кутка.

Мені щось пробурмотіли у відповідь.

Не хотілось мені слухати свого дракона, хотілося говорити з людьми, слухати їх, сміятися.

— А куди Бог несе? — ще поважніше запитав я, підходячи ближче.

— Куди прийдемо, туди й несе... — сипло сказала одна з фігур, видно, приглядаючись до мене. Фігура чоловіка в картузі перепічкою.

Інші ж дві — жіночі; одна сиділа боком на цямрині, а друга, зігнувшись в кругленьку купку, на камені під коритом.

— Так... Правильно. Спочиваєте?

— Ба танцюємо... Не дуже привітні. А довгий весь який! Чогось пильно придивлявся до мене. Лице якесь чудне, довге-довге, як астраханський кавун, немов з якоїсь вигадливо-чарівної казки. Білявий, очевидячки; очі невеликі, вузькі.

Жінка на цямрині теж уважно розглядала мене, але була якраз навпаки: широка, кругла, лице темне, як диня-дубівка.

Розбалакались. Я охоче й по всій щирості зараз же розказав їм усе про себе: як служив за дворника у городі, як заслаб, як хазяїн обдурив мене й прогнав без копійки. А оце йду додому, чи не дадуть родичі притулку слабому.

— Та так-таки без копійки і йдеш! Га? — немов обмацуючи мене очима, просолів неймовірно "астраханець".

— Та копійок десять може є... — зітхнув я.— А ви хто будете?

Чоловік промовчав і чогось нахилився над криницею. Але жінка, видно, не хотіла бути такою неввічливою. Трошки навіть пишаючись ніби, розповіла, що вони всі троє старці. Бідні, убогі, але чесні старці собі. Отто он їхня мати глуха і сліпа, вона сама теж сліпа, а це — її брат. Він водить їх. Так і живуть. Живуть, як Бог дає. Не солодкий їхній хліб, але, що ж маєш робити...

Щось на сліпу вона мало похожа була. Але раз людина каже, що сліпа, то вона краще знає.

Я присів на цямрину, вийняв кисет з тютюном, закурив і підніс поводатарю. Він мовчки взяв, скрутив цигарку, закурив від мене й поклав собі кисет в кишеню.

— Чекай, дядю,— простяпгув я руку,— кисет мій...

— Як? — підставивши вухо до мене, кудись вгору глянув поводатар.

— Помилився,— кажу,— кисет мій... Кисет? Який кисет? І пихнув цигаркою.

— Та той, що я дав тобі...

—Мені??

Він здивовано подивився на мене, потім на жінку, знов на мене.

Бідний парубок, очевидячки, хворий був на пам'ять. Жінка засміялась. Потім вередливо повела плечима і, зазирнувши у криницю, протягнула:

— Ну, Митрохва-а-не... Давай же води, я пити хочу... Зо мною, очевидячки, вони зовсім покінчили. Митрохван теж зазирнув, почухав голову і просипів:

— Та я зна-аю... Коли ж далеко чортова вода... Рукою не достанеш... Якби пояс... В тебе нема? — повернувся він до мене.

— Нема.

Я знав, як добути води й без пояса, але мовчав.

— А сто бісів його мамці на припічку! — знову почухався Митрохван.

Тоді я мовчки взяв бляшаний чайничок, що стояв на цямрині, скинув шапку, перекинув ноги у криницю і вмент зчез у ній. За мною наче скрикнула жінка.

Холодно... Вогко... Дірки між каміннями були на старих місцях і розкарячені ноги мої звикло ступали в них, як по східцях.

Коли я виліз з повним чайником, жінка зразу взяла мого в мене з рук, жадібно припала до цівки й стала смоктати.

Митрохван же то на мене поглядав, то зазирав у криницю.

— Ти диви! — нарешті здивовано хитнув головою. Жінка зразу ж одірвала чайник од рота.

— Ага? А що? "Не можна лізти?" Я тобі не казала? Тепер "диви?" Отак ти раз у раз... Оддай парубкові кисет!

Митрохван одповів цинічним словом і засміявся, але засміявся ніяково, вдаючи це.

— Не віддаси?

— Та йди ти під три чорти! Який кисет?

— Не віддаси, я питаю? Кажи!... Гей, Митрохване, кажу, лучче оддай... Лучче оддай!...

Митрохван повів одним плечем, потім хмикнув, засунув руку в кишеню і ткнув мені кисета.

— На, бери! Щастя яке, кисета не бачив. Схочу — сто кисетов тобі кублю ще й з льогким тютюном.

— Отак лучче... А кисети твої ми знаємо...

—Е?

— От тобі й е...

— Диви...

— Ну, не задавайся... Бери краще торби та ходім...

Ми пішли разом. "Мати" хоч і була теж сліпа, але йшла не гірше "дочки". Тільки видно ходити їй взагалі важко було. Поки розійшлась, все стогнала за кожним кроком і хапалась лівою рукою за мене. Якась роздута вся була, страшна. Взагалі всі троє вони здавались мені якимись вигадливо-казковими істотами. Якби вони раптом поперевертались у якихсь звірят і зачали танцювати передо мною, отут серед срібного степу, я, здається, не дуже здивований був би.

Митрохван ішов поперед усіх і довгий, зігнутий, з гострою головою, настирливо щось викликав в мені собою: чи то казку якусь, чи легенду,

чи кримінальний роман якийсь. Навіть, пам'ятаю, аж сердивсь я, не можучи виразно згадати.

— Гей! Митрохване!... — раптом зупинилась жінка, придивляючись кудись убік. Митрохван озирнувся.

— А то, лишень, чи не скирти?

— Мо' й скирти.

— А спати треба?

— Мо' й треба.

— Ну, то звертай... Я хочу спатки.

Митрохван мовчки звернув і пішов на скирти.

Очевидячки, він був незадоволений.

Я хотів Іти далі сам, але пахуче сіно скирт змануло мене. Лягти, закласти руки за голову й дивитися прямо в лице місяцеві... Чого поспішати! — все одно встипгу, на вечір завтра "туди".

Пішов я з ними.

Вони троє лягли під один бік рогу скирти, а я по другий; так що, підвівшись, я міг бачити ноги Митрохвана.

Сіно м'яко гріло знизу. Місяць пильно та скорбно дивився в лице. Затих гомін сусідів.

"Уік"! — тихо пискнула пташка.

Спати не хотілось.

Щось гойдалось у мене в душі, щось хвилююче, щось журне, щось суворе й ніжне.

Все гойдалось.

Що здійметься догори, серце робиться широким, хоче крикнути, крикнути степом, щоб і зорі засміялись, щоб пішла луна під темне небо й упала там, на східцях, де в пекучий літній день виступають жовті сльози.

А гойднеться вниз, і серце мліє, холод серцем пробігає, думи нишкнуть, мов зігнувшись, пробігають темним яром.

"У ліску дам руку... Тільки ж як прийду".

Не вірить... Не надіється на мене...

Чуєш, любий місяченьку, не вірить вона, не вірить, що я зможу вбити дракона, свого сивого, старенького дракона...

Нічко, ясная нічко, сумом дзвенящая, не вірить Іра, що зможу я взяти і власними руками кинути в полум'я мого старенького дракона...

А ти віриш, правда, нічко?

"Ку-ум!" — задзвенів десь над вухом комар, наче торкунв хтось тоненьку струнку.

Змовк. Сів на щоку... Куагув.

Пий, голубчику, пий. Випий з кров'ю мій біль, мій солодкий, ридаючий біль, і понеси його їй, і скажи тій суворій, зневажливій зморшці між

темних брів, ти скажи їй: "розгладься! Він може, все він може зробити за припалі, убогі копи та за ласку твою, недосяжно-бажана. Все він може зробить"...

Вітер сумно гойдавсь на травинках, і травинки журливо хитали голівками.

Високо в небі, в суворому смуткові зорі вели мовчазну, віковічну розмову свою.

"Уік"! — несміло озвалась пташинка й замовкла.

І, пам'ятаю, сусіди чогось загомоніли; спершу глухо й невиразно, далі я вже виразно чув:

— Та йди к чортам!... Митрохване... Не лізь... Чуєш?

— Ги-и!... Щипається, стерво...

— Митрохване!... А диви... Тю, бий його сила Божа!... їй-богу, так укусю за руку, що аж чорти тебе схоплять... Лежи он там камінем... Та пішов!...

— Тю, дурна! Що ж ти хвицаєшся?

— А ти що думав? Отак хвицну, що й ногами вкриєшся... Чого лізеш? В комору боявся лізти, а до мене не боїшся... Сміливий! Знаємо таких...

— Яких?

— Отаких самих...

— Та яких?

— "За це тюрма буде"... Ну, як боїшся тюрми, то й не лізь... Піди до тебе в полюбовниці, а ти чим годуватимеш? Сухарями! Подавись ними.

— На ту ніч уже принесу сала...

— Знаємо... Просидиш, як той раз, всю ніч у бур'яні та й скажеш, що собаки не пускали...

Митрохван щось тихо бовкнув, потім я побачив його обережно виставлену до мене з-за скирти довгу голову.

Я не рухнувся.

Голова зникла.

Річ видима, що родичі вони вже не такі близькі. Знов загомоніли, але тихше.

Я й сам би з охотою не слухав їх, якби можна. Перелізти ж на друге місце не зручно було вже.

А вони, мабуть, знову забули про мене.

— Ну? Береш, Ганно? Кажи: береш? — жадно сипів Митрохван.

— Ні... Як не п'ять, то й не мильcя, не побриєшся...

— Та бійся ж Бога: п'ять рублів! Де ж я тобі їх візьму?

— А де хоч... Ти тоже розумний... Ти думаєш, що мені так і минеться, як Микита взнає, що я пішла до тебе?... Та ні там, ні тут? Ну-ну...

— Та чого-ж "ні тут"?

— А того, що хіба ти зугарний на щось? Микита тюрми не боявся...

— І я не боюсь, тільки ж...

— Не боїшся? Ну, от докажи, що не боїшся... А тоді й лізь... А тепер спи... Одчепись...

— Ганно!

— Не в'язни...

— Ну, три дам... Чуй?

— Одчепись...

—Ех!

Очевидно, зітхнув. Мабуть, ще й почухався.

Довго ще торгувались вони. Він уже брався на ту ніч принести їй сала і чотири рублі, але за курятину не ручився, бо з курми такий галас раз у раз виходить, що легко спійматись.

Ганна сонно й сердито стояла на свойому.

А вітер все так само гойдався на травинках, І травинки журливо хитали голівками.

Але місяць уже блідо-кисло посміхався. Я думаю, якби трапилась йому тоді хоч поганенька хмарка, він би навіть з довічного шляху свого звернув би, щоб заткнути нею свої вуха. Але хмарки не траплялось, а торг усе тягся.

Ганна мене вже навіть дратувала. Ця ідіотка у всякому разі могла би менше мучити парубка й дати спокій людям.

І раптом я піймав себе на якомусь дивному співчутті Митрохванові — якась схожість, рідність протягнулась між нами крізь солому.

Піймав і аж крутнувсь на другий бік від гнівного обурення. Ще чого не вигадає ідіотська знервована фантазія!... Фу ти! Чорт надав зв'язатись з ними!

Нарешті поснули.

Місяць ще вище піднявся і став ще менший та скучний. Комарі надокучливо кусались. Рішуче нічого поетичного не було в їх гунявім гудінні. Бліда пустинність поля гнала холодну нудьгу самоти. Визирала з-за рогу боса нога Митрохвана.

Несміло перебіг по мозку образ Іри. "Дам руку в ліску, якщо тільки прийду... Фу, катзна-що! Спати! В цей же мент спати, а то ще можна додуматись до чортзна-чого під впливом цих скотів.

Місяць сумно посміхався згори.

Сонце і день ще більше виявили моїх супутників. Голубчики мої, вони просто фантастичні були, наче з химерної казки якоїсь. Я не міг намилуватись ними, коли вони їли. Особливо Митрохваном та "матір'ю". ("Мати" таки справді була глуха і коли говорили що-небудь, то пильно дивилась на губи тому, з ким балакала. А сказавши, випинала наперед лице і наставляла вухо. Була набухла, мертво-жовта, так що, здавалось, надуши її гарненько й вона лусне, як старий гриб, з якого легким димком підніметься зелена порохня).

Вони їли мало не через кожну годину, але, дивлячись збоку, можна було сміливо подумати, що вони оце тільки допались до їжі після довгого

голодування. А допавшись, жадно й вороже подивлялись одне на одного, смачно, серйозно чвакали й міцно держали в руках шматки хліба.

Мені теж уранці дали, але з умовою, що я за це носитиму якусь їхню торбу. Я згодився. Більшої конспірації, як ця компанія, я не міг би придумати. Виявилось, крім того, що вони йшли повз наше село у манастир на празник. Празник не знать який, але у них там є діло. Так от вони собі туди йдуть помаленьку.

І ми пішли разом. Йшли так: попереду виступав Митрохван; за ним, ухопившись ззаду йому за піджак, Ганна; а за Ганнину кохту держалась "мати". Обидві вони йшли з заплющеними очима і правими руками намацували палицями дорогу. Я йшов позаду.

Ми часто зупинялись перед хатами, й Митрохван, перекосивши рота, гунявим, жалібним голосом тягнув:

— Благодітелі Божі, поде-ейте калікам нещасним, сліпеньким, невидющим. Матінки наші рідні... за ваші по-даянія душі спасенія...

Нам подавали, і Митрохван усе кидав мені в торбу.

Іноді сідали під селом, і Митрохван зникав десь сам. Вернувшись, одводив Ганну вбік, благаюче шепотів і щось показував їй. Ганна, не згоджуючись, хитала головою і, зневажливо скрививши губи, одходила. Митрохван же винувато щулився й тихенько лягав десь збоку.

Мені рішуче вже жаль його було. Розуміється, це тільки дурна піднятість нервів могла найти якусь схожість у мене з ним, з нею жалкою істотою, з цим нещасним продуктом ненормальних соціальних обставин. Мені жаль його було, і його, і її, і стару бабуню. Серед співаючого простору ланів, серед моїх дум вони були понурою, сірою плямою. Не важно те, що вони були в подраній одежині, що в бабуні були товсті ноги, замотані ганчірками, не важно, що вони спали на землі — я теж був з

ними, і теж у драній свиті, і разом з ними спав під скиртою. А важно те, що живе під свиткою, в грудях, в душі. Я теж був у свитці, але чи могли вони хоч раз в житті нотувати щось безмірне, високе, те, що дає одмінний зміст життю людини від худоби? Навіть в коханні вони окрадені. Я не вимагав від них естетичних розмов, хай проститься їм нічна балачка, хай говорять, як хочуть, але чи темні душі їхні можуть піднятись до крику захвату, до себезабуття, до великого дрижання серця назустріч думці про кохання. Іра і Ганна!... Бідні, жалкі істоти!

Хмарки рожеві, як легка піна, плили понад нами. Чи могли вони покласти на неї мрію свою і линути так в невідомі краї?

Вітрець ніс на крильцях спів ланів. Чи гладили й крильця його душі їхні?

Іра і Ганна!... Бідні істоти! Навіть кохання для вас тільки темний клекіт крові під вогнем інстинкту.

— Ну, плентайсь там, плентайсь! — гукав на мене Митрохван і пильно вдивлявся в рот мені, чи не їв я хліба з торби.

Я прибавляв ходи, я все-таки не з вик так багато ходити й одставав навіть від "матери".

І знову, дивлячись в зігнуті спини їхні, на яких сиділи маленькі мушки, я витирав піт і думав над ними.

Потім переставав думати й хотів тільки спочити. Душно було, торба плечі давила. Сонце стояло на полудень.

В містечку, куди ми завжди їздимо в крамниці, на базарі вони зупинились, і Ганна, поклавши дерев'яну мисочку коло себе, сіла на землю і хрипким голосом завела:

— Та не бачу ж я, матінки мої рідні.

Як білий світ світає,

Як праведне сонце на небі сіяє.

Як темная ніченька та й наступає.

і хиталася тужно. А в мисочку стали падати копійки. І як копійка цокне, Ганна перехреститься, пробурмоче тихенько "спаси вас Господи" і знову хитається.

Таким чином назбиралось на цілу кварту, яку в тому ж містечку й купили вони. А пили її за містечком, в ярку, під березками. Дали й мені, але знов-таки з умовою, що я й Ганнину торбу візьму. Моя конспірація переходила вже край, але я не хотів псувати гармонії й згодився.

Через півгодини вони вже були непохожі ні на людей,

ні на скотів — вони були просто п'яні. В мене теж гаряче

приливала кров до серця, але від того мені було безмірно

сумно й хотілось співати, хотілось цілувати землю і благословляти її за те, що вона породила Іру, що породила страждання, над яким можна плакати і в жертву йому вбивати драконів своїх. Особливо ж співати хотілось, сумно, ніжно, щоб задрижали листочки берез від жагу чого жалю зо мною. Не хотілось тільки, щоб голова так крутилась. Я навіть ліг для цього на траву. Але зараз же й підвівся від крику Ганни.

Що таке?

Митрохван тягнув її за руку в кущі і хрипів:

— Хедім!

А вона цупко хапалася другою рукою за траву, зачіпалась скарлюченими пальцями порепаних ніг за землю й кричала:

— Одчепись, сатанюко! Одчепись, кажу! Ой, рятуйте! А бабуся — як сиділа, так боком перехилилась і спала. З рота їй текла слина, вздовж якої рядком сиділи мухи.

— Хедім!

Ганна вмить шарпнулась, вирвалась і одбігла вбік. Митрохван хитнувся, розгублено витріщив очі й непорозуміло застиг, важко дихаючи.

— Утікла... — безнадійно хитнув головою й безсило опустився на землю.

— Сказала, п'ять... Ну, й не лізь... А то на мої напивсь, та ще й... Розумний!

Теж важко дихала і стояла оддалік, застібаючи кохту.

Потім я знову ліг.

Земля помалу крутилась, жовті круги здіймались догори, а я був центром їх.

Зразу все десь зникло.

Сонце вже намацувало одним краєм лісок, де повинен був я ждати Іру. Його видно було верст за п'ять уже.

Ми мовчки йшли всі четверо. Після сну вони були похмурі, злі. Бабуся все просила пити й після кожного прохання наставляла вперед лице і ждала. Але й Митрохван і Ганна нічого їй не одповіли.

Один тільки раз Митрохван щось сказав до Ганни, але вона сердито крикнула до нього й він винувато зщулився і знову замовк.

Я йшов зовсім тверезий, з холодною, ворожою гидливістю поглядаючи на своі'х товаришів. Навіть часом стискував плечима, дивуючись самому собі.

Але вже було недалеко, і я терпів їх біля себе. Іноді я зиркав на Митрохвана. Довге лице його, лице якогось водяного голого звіряти, виявляло злу, потайну завзятість і рішучість.

Щось, видно, міркував.

І я міг знайти якусь схожість? Господи!

Сонце врізалось в лісок. Дерева стояли в ореолах. Як мученики, яких розп'яли на шляху, стояли й радісно, натхнено сяли.

Долина покрилась задумливою тінню; дороги по ній стали темними.

— Водиці... Ох, голуб'ята, водички... — стогнала бабуся й чекаюче випинала лице. Але всі мовчали, й бабуся, зупинивши на хвилину на мені свої жовті, тупо здивовані очі, знову похнюплювалась.

Сонце зайшло.

Тоді всі дерева, немов хлібосольні господарі, випровадивши високого гостя, перестали радісно та ясно посміхатись, стали серйозні, стомлено закутались в тіні, підобрались і застигли.

Пролетіли довгими цугом якісь прудкі пташки, поспішаючи й заклопотано перекликаючись тонким писком.

Хлопчаки заняли товар із стерні і гнали його на дорогу.

Все готувалось до чогось, все ждало чогось.

Ніч наступала. Наступала ніч моя!

Серце холодно замирало.

— Ну, як ви, а я ночую у тому ліску,— сухо звернувсь я до Ганни й Митрохвана.

— Ми теж там будемо... — бовкнула Ганна.

Мене вмить схопила гостра злість на них. До якої ж пори я буду лазити з ними?! Що за прокляття на мене таке!

Я рішив зараз же одійти од них, лягти зовсім окремо й кінець. Це вже неможливо, нарешті. Наче навмисне причепились.

Але зразу одходити незручно й неконспіративно було. Я рішив підождати, поки вони поснуть; тоді тихенько встати й піти, щоб більше й не стрічатись з цими напівлюдьми.

Митрохван не ліг спати. Пошепотівшись з Ганною, він примостив коло неї свою торбу й пішов кудись у лісок.

— Куди він? — ніби байдуже спитав я.

— У село, табаку купити.

Хутко вони обидві заснули.

Тоді я обережно підвівся й пішов од них.

І, пам'ятаю, з того менту я зразу й цілком забув про всю цю компанію.

Тихо шелестів ліс. За шелестом не чути було моєї ходи, не чути було, як билось моє серце. А у полі воно так загупало, що доводилось зупинятись і прикладати руку до нього.

Сходив місяць, але ярок між ліском і горою, де стояла економія, був темний і здавався глибоким. Після його треба було пройти ще полем; потім манюсенькою балочкою можна підібратись до самого току.

Я ліг і довго лежав під ріллею в борозні, виставляючи часами голову й пронизуючи напівтьму гарячими очима.

Чув, як рипіли журавлі криниць у нас, як хльоскало батогом; то, мабуть, Кривий Панас замикає на ніч воловню. Воли погорять... І мій Запорожець згорить... Ржатиме...

Чув, як все тихше та тихше долітали згуки.

Коли ж зовсім піднявся місяць угору, тиша срібно дзвеніла у блідому полі. І виразно видно стало темні скирти нашого току.

Я, пригинаючись, пішов далі.

Коли повз уже балочкою, мені враз пригадалось, як колись малим я так само тут повз, граючи в індійців. Від цього я навіть сів і довго сидів непорушно. Потім знову поповз.

І де далі, то все менше та менше пам'ятаю ті моменти.

І ні страху, ні жалю, ні захоплення, нічого вже мені не пригадується. Навіть не пригадую собі, щоб я думав про черкесів або про яку небезпеку. Знав, що треба ховатись, знав, що це діється щось надзвичайне, але ні свідомості, ні, навіть, волі не було. Здавалось, від скирт було протягнено до мене якийсь незримий ланцюг, тим ланцюгом мене прив'язано і хтось там намотував той ланцюг, а я через те й сунувся туди.

Немов у сні, я чув, як довго рипіли десь внизу коло ставу вози, і сам собі одмічав, що то, певно, наші хлопці їдуть по снопи. Чув гавкання собак, таке тоскне раз у раз в місячну ніч, але цілком байдуже тоді мені.

Пам'ятаю довгу тінь вздовж скирти, поруч з нею бліду смугу місяця і другу скирту. Сумом пустинності віяло звідти. Шум ще, пам'ятаю, був страшенний у вухах, коли я присів під скиртою.

Але потім все туманом якимсь оповито. Здається, коли я світив сірника, коробка поторохкувала у мене в руці і смалятиною запахло від губки. Здається, я озирався на всі боки. А може й ні. Може, потім уже, дійсно озираючись, я переніс на те, що було під скиртою. Іра, принаймні, гаряче казала, що я не міг дрижати й озиратись. Не міг!

А я не знаю. Не знаю, як і назад повз балочкою. А може, й не повз, а просто йшов. Ще, може, й посвистував.

Тільки виразно себе пам'ятаю аж по другий бік ярка. Там я озирнгувся. Озирнувся і весь замер: в сріблястій напівтьмі, в темній кучугурі будівель економи жовтіло щось живе, трипотливе, ясне й незмірно-несподіване для мене. Страшно несподіване.

"Он як!" — прошепотів я, дивлячись, як те немов щось намацувало гострими язиками і поверталось то в один бік, то в другий, ніби набиралось сил, міцніше умощувалось, розросталось і бралось в небо жвавіше та дужче.

Раптом я повернувся й щосили побіг. Чобіт один кільки раз зсувався мені з ноги, я зупинявся, підтягав його за вушко й знову летів, не озираючись. Мені було страшно.

Під самим ліском зупинився весь спітнілий, задиханий, стомлений.

Озирнувсь.

Над економією вже стояло велике жовте сяево, але ні будинків, ні дерев за горкою не видно було. Тільки дим ще над сяевом. І дим той з-під низу був жовтуватий, а зверху темно-бурий із срібним нальотом від місяця.

Місяць же стояв якраз над моєю головою і був блідий, наляканий: він же весь час слідкував за мною.

Сів на горбику якомусь.

Стало холодно. Мокра сорочка липла до тіла. Від частого, глибокого дихання було ще холодніше.

Сів, поклав лікті на коліна, голову спер на руки й сидів так. Коліна трусились, і можна було, збоку дивлячись, подумати, що я сиджу і, дрижачи весь, гірко ридаю.

Але я нічого не почував. Страх пройшов і знову було тільки напруження якесь та втома іще.

Довго сидів. І якби мене хтось раптом запитав, чого я сиджу, я б, напевне, зразу й сам не міг би сказати, чого ж я, справді, сиджу.

Але сидів, не маючи навіть ніякого сумніву, що не треба сидіти. Треба.

І тільки як шорохнуло в вітях, мене щось штовхнуло, ніби підійшов хтось ззаду й ляснув по спині.

"Іра!" — пронеслось по мені.

Схопився.

Де ж вона?

То тільки промінь біліє в кущах, її нема. Чого ж не йде? Що ж там діється?!

Ах, їй байдуже. Може, не вірячи в мене, заснула і всі горять...

Мама бігає в сорочці, в одній сорочці моя мамуня, свята, кохана...

Чого ж вона не йде?! Чом не біжить, не дає руки своєї? Я ж жду... О, що ж вона робить зо мною!..

І мені вже здавалось, що я довго-довго жду тут, що давно-давно колись був там між скиртами.

Я встав, хутко ходив між деревами, люто підбивав ногами сухі гілочки і знову виходив на узлісся. Там дивився на жовте, нишпорив очима й знов заходив у ліс.

Вже сіріло, коли з'явилась Іра. З'явилась зовсім не з того боку, де я ждав, вся не така, як перше, в якійсь хустці, нижча ніби, трохи зігнута.

— Ну? Ну? — кшгувсь я до неї.

— Все добре... Все добре...— зашепотіла вона, чогось здригаючись вся, задихана від швидкої ходи.

— А мама... мати як? Мати?

— Нічого, нічого... Всі вже на селі. У попа... Все горить... Але ніхто нічого... Усе добре... Вас ніхто не бачив? Сьогодення прийшли? Ну да, що ж я питаю... Ви стомились? Дуже стомились?

Я сів.

Жовте так само сяло в долині величезним віялом.

Легко стало. Хотілось показати язика місяцю й поцілувати самотній якийсь листик, що одбивсь од других і темнів у сірім небі.

Іра раптом змовкла, одвернулась і притуливши обкутані хусткою кулаки десь під підборіддям, дивилась убік.

—Іро... — тихо вирвалось у мене.— А руку?

Іра зразу повернулась. Повернулась, хитнулась і вмент обхопила мене за шию, притулилась, і, пам'ятаю, по лиці по моїм пройшли гарячі губи, знайшли мої, в серце мені стукнуло, в голові захитався туман, ноги бо-люче-солодко защеміли, тіло все напружилось чимсь дивним, гарячим...

Коли я, нарешті, підвів голову з грудей Іри й розплющив очі, круг нас вже зовсім світало. Іра похапцем і соромливо накрила ноги сукнею й теж сіла. Сіла, сперлась одною рукою об землю, другу поклала на плече моє і несміло зазирнула мені в лице.

— Ти любиш мене? — тихо-тихо прошепотіла. І чогось мені стиснулось серце.

— Люблю, Іро...

— І не сердишся, що я була з тобою досі така? Не сердишся, мій дужий, герою мій? Ні?

— Навіщо ти питаєш таке?

— Я люблю тебе...

Я посміхнувсь і погладив рукою по щоці її. Так-так, це я погладив її. А вона схопила мою руку, піднесла до гарячих уст своїх і покірно, жадно припала до неї.

І знов мені стиснулось невідомим чудним жалем серце.

— Пора, голубко... — сказав я.

Вона здригнулась, ще щільніше притулила руку до вуст і мовчала.

А далеко жовте блідло в світлі ранку. Сива роса лежала на траві й де трава була пом'ята, там роса біліла краплями, як живе срібло. Зашамотіли пташки у вітях.

— Пора, Ірусь,— знову сказав я.— Вже день. Неконспіративно.

Вона зразу сіла рівно й пустила мою руку.

— Правда. Іди...

Встала, поправила сукню, почервоніла чогось і, соромливо глянувши на мене, раптом припала до грудей мені й шепнула:

— Ти пам'ятатимеш цей ранок?

Я міцно, мовчки пригорнув її.

Мабуть, сонце тільки й ждало цього, бо взяло і зазирнуло в тім боці, де було жовте. І жовте ще більш зів'яло, зблідло, а дим став темнішим.

— Ну, прощай, любий. Мене, мабуть, шукають. Скажу, вийшла в поле й несподівано заснула. Нічого... Ми завтра побачимось? Побачимось, милий? Ох, як я тебе люблю! Скажи, ти не сердишся на мене? Ні? Я ж не знала, що в тебе така сила... Герою мій!

— Рибко... не треба...

Слова її вносили щось зайве в моє щастя.

— Не треба, кохана... Я безмірно щасливий... Безмірно!

Сонце гордо й весело встало на обрію. "Ну? — немов сіяючи, питало землю: — все гаразд"?

Все! — кричало йому серце моє! — все!

І руки жагуче обняли ту, що покірно, всім теплом свого тіла, всією схиленою волею припала до мене.

— Герою мій... коханий!..

Тоді сонце одділилось од землі і вийшло в небо, а від його полились в долини та затінені яри веселі промені.

Розійшлись ми. Вона ще довго озиралась, зупинялась: і я бачив великі очі її, вузько зрізані до країв, з любовним, покірливим благанням зупинені на мені.

І тільки як останнії! раз перед ярком зупинилась, потім зникла, я почув, що в цю ніч сталось, дійсно, щось велике.

І мимоволі, я згадав, що Іра була іншою, зовсім іншою. І я був інший. Почувалось, що скажи я їй:

— Іро, в тебе погані брови,— й вона скаже:

— Погані, любий.

— Іро,— скажи я,— мені не подобається, коли так дивляться на мене.

І Іра потупиться й не буде дивитись. Та Іра, що ще вчора...

Що ж сталось?

І з тайно-задоволеною гордістю, здивовано повів я очима круг себе. Дерева простодушно дивились на мене. "Не знаємо", мовляв. Хитрі бестії! Вони добре знали та тільки мовчали, мої зелені мовчуни.

І пташки знали, не дурно так лукаво скоса поглядали вниз і, наче жартовливо дражнячись, тікали всі від мене вглиб ліска...

І лісок знав. І знав поблідлий місяць, травка знала, небо, сонце. І все раділо, все сміялося зо мною, все кричало: Герою мій!

Ввійшов у лісок. Розпахнув свою свитку, шапку одсунув назад і пішов до полянки. Ех, закричати на весь ліс? Закричати, пташенята мої? Полякаєтесь, маленькі...

А ти не злякаєшся, старий мій пню? Га? Не злякаєшся?

Старий, смішний пень, набухлий, як бабуня, трухлявий і товстий. Мабуть, аж загудить, як ударити.

Господи: "ти не сердишся на мене?"

Ех! Держись, пню!

Коло пня лежала здоровенна ломака. Я схопив її, розмахнувся зо всею силою гордості, зо всею міццю любові та щастя мого й загилив нею по пню. Старий дійсно загув і крекнув так смішно, що я кинув ломаку й радісно засміявся.

Але тут же й озирігувся. Ще хтось дивиться.

Ні, нікого нема.

Може лягти трошки? Трошечки-трошечки... Там, в тих кущиках... Простягнути натомлені руки та ноги й подумати... Манюсеньку капелючку подумати про те, Ідо було там за узліссям. І зараз же йти. В той же мент. Завтра тут мусять бути уже прокламації.

Ліг у кущах, простягнув уже стомлені руки та ноги і вже збирався капелюшечку подумати, коли... десь збоку зачув якесь гудіння. Обережно підвів голову.

Митрохван...

Фу ти, прокляття! Знов ці жалкі істоти! Що за напасть!

Той помалу йшов по прогалинці і, займаючись своїм туалетом, поглядав на всі боки, щось благодушно наспівуючи. Лице чудне було: задоволене, веселе, навіть поважне. І співав (якщо, розуміється, одкинути всякі акустичні розуміння співу, а судити тільки по виразу лиця й особливо рота). Ішов собі по прогалинці просто до пня, позирав на всі боки, а з рота виходило щось вроді:

— Ге-с-ой... Ге-е... та ни-и, гей о-о... Зупинився коло пня і сплюнув.

— Ге!..— посміхнувся.

Потім сів на пень, прижмурився до сонця, що било йому в очі й покрутив плечима, ніби щось кусало його там. Не помогло. Закинув руку назад і став водити по спині. Теж, видно, не помогло.

— Ганно!.. Гей! — раптом гукнув, озирнувшись.

— Що? — зачулось з кущів по другий бік прогалинки.

— Іди сюди... Та живо! З'явилась Ганна коло нього.

— Що таке?

— Почухай мені спину... Якесь стерво кусає...

— Еге! Дивіться, губарнатар який! — засміялась, але зайшла за спину і стала чухати.

— Та вище... Ге, дурна! Вище, кажу... Вліво трохи... Тю... вліво. Де буде вліво?.. Ну, от... тут... Чухай, чухай... Та дужче... Гей, та й дурна ж ти яка!

— Та чого чіпляєшся? Де ж воно в тебе свербить?

— Годі... Іди к чорту... Кинь, кажу... Ганна покинула й зазирнула в лице йому.

— Та де ж свербить, Митрохванчику? Га? Який ласкавий, винуватий, несміливий голос! Ах ти ж подла!

— Ніде... Баба спить?

— Спить, мабуть...

— Буди та ходім... Дай їй шматок сала, хай поїсть. Та багато не давай. Вас чортів не нагодуєш все одно... Недбало простяпгув ноги і сперся ліктем на пень.

— А я ж не дуже їм, Митрохванчику...

— "Не дуже"... Всі ви не дуже...

— А купиш мені намиста?

— Ще й намиста? П'ять рублів узяла та ще й намиста? Еге-ге-е! Ти вже... Гляди!

— Митрохванчику! Ти ж обіщав... Оте червоне, що в Гуляй-Полі... Тепер же грошей у тебе, як у пристава... Пристав ти мій... Купиш? Га?

— Ну, побачимо, побачимо... Іди, буди бабу, треба йти... Катай живо... Я тут на сонечку посилю... Торбу мою візьми... Треба йти, щоб увечері буть у Болотяне... Я, брат, тепер Яшці покажу... Січас гармонію у Косого куплю... Гармонію, сапоги... Ото!

Він аж сів і завзято-задоволено сплюнув. Потім несподівано грубо обняв Ганну, так що та аж писнула, пом'яв її і, штовхнувши в спину, весело промовив:

— Ну, катай! живо!

Ганна прудко, кокетливо крутнулась і побігла в кущі.

Ні, ці істоти мені надзвичайно надокучили! І яка гадина: п'ять рублів і вона вже повза перед ним! А цей: аж вивернувся, наче справді зробив

щось путнє... Ні, природа дурна: у таких істот не повинно бути задоволення. Не повинно!

Я рішуче вже не міг спокійно лежати.

Іра смішна: "ти не сердишся на мене?" Ну, чого б я мав сердитись?! І ця покірливість... "Герою мій"...

Митрохван раптом стріпнувсь, став, потягнувсь і, закинувши руки за шию, весело заржав. Потім зразу зірвав руки, нахиливсь, підняв ломаку... так-так!., підняв ломаку цей гад, розмахнувсь, гикнув і зо всеїсили гупнув нею по пню. Пень ще дужче, ніж у мене, крекнув і загув.

— Ги! — засміявся Митрохван і, дриґнувши ногою, матюкнувсь, шпурнув ломаку й бадьоро, з гордою веселістю хутко пішов у той бік, де зникла Ганна.

Я остовпенів. Я захолов. Потім схопивсь, розгублено глянув: Ударив! По тому самому пню, тією самою ломакою! Він, цей гад?!

— Стій! Підожди!.. Гей!

"Гад" зразу зупинився й повернувся до мене здивованим лицем своїм. Я підбіг до нього.

— Тю! це ти... А де ти був?

Але очі зараз же стали серйознішими, трохи тривожними.

— Ти... ти... де був уночі? — видихнув я на нього. Він насторожився.

— Де був, там нема вже...

— Говори: ти пив сьогодні?

— Ба не пив... А що?

Звірячі оченята хутко, непорозуміло бігали по мені.

Він не пив.

— Ні крпалі? Ані-ні? Говори правду!

— Та ти чого? Ну, не пив, то що?

Так! Річ видима: він не пив, пика твереза.

— А нащо вдарив ломакою по пню? Для чого? — Очі йому ставали все ширшими та ширшими. Він глянув на пень, на мене.

— Та ні для чого...

— З радості? Чи п'яний? Для чого? Він навіть боязко озирнувся навкруги.

— Та йди к чорту... Ударив та й годі...

— З радості значить? Тобі хотілось, дуже хотілось ударити?

— Ну, з радості... Хотілось, то що?

Так! Він ударив з радості. Цей гад з радості ударив.

— Чого ж ти радів? Що добре вкрав та купив Ганну. Га? Того?

"Гад рішуче був вражений всім цим. Але по цих словах в очах пробігли вже жовті, злі вогники.

— Та тобі яке діло? Ти, кажись, сам п'яний... І раптом лице йому стало злорадним — він зрозумів усе.

— А-а! Це ти собі підмощувавсь?! Облизнись, братіку! Ге!

— Я тебе питаю, ти того радів, що купив? Говори!

— Ну, того. А ти хотів, щоб тебе девка дурно полюбила? Хе! Купило треба мати!

Він навіть заклав руку в кишеню і згори вниз вибачливо дивився на мене — він уже розумів усе. Він уже навіть не сердивсь і жалів мене.

Я стояв і дививсь на нього. 1 він стояв та посміхавсь. Потім стрітгувся і, повертаючись, сказав:

— Ну, прощай, братіку. Нам треба йти. А без купила до девки більше не лізь...

І, насмішкувато засміявшись, пішов.

Я стояв і дививсь.

Він озирнувсь. Щось крикігув. Потім нахилився, підняв щось і шпурнув у мене. Невеличкий дрючок пролетів над головою мені.

Я хутко повернувсь і пішов назад. На одному краю неба над деревами стояв, як величезний віник, темно-бурий дим.

Мені зразу стало моторошно, страшно. Мене ж могли тут накрити!

Стояв пень, старий; байдужий, немов не сталось тут нічого. Я поліз у кущі, в саму темігу густу глиб їх і, зщулившись, заліг.

"Герою мій!"

Так, так!

"Без купила до девки не лізь" .

Я ще більш зщуливсь, я хотів бути манюсеньким, як та чорна комашка, похожа на панну з дуже перетягнутим станом, та комашка, що повзла по коліні у мене; я хотів бути менше комашки, і сховатись під листик, щоб ніхто не бачив, як плакав слізьми непорозуміння якийсь новий дракон мій — у мене ж така сила була тих драконів.

І він плакав, а я лежав. Так до вечора. А ввечері встав і пішов, тихо, несміло, як злодій.

Це було в ту добу, коли в грудях так співу багато, що хочеться сліз.